

Mens en Wereld

HET verkeer in de Amsterdamse Utrechtsestraat zat weer eens helemaal vast. Geen enkele Amsterdammer schrikt hiervan, want dat gebeurt dagelijks en niet alleen in de Utrechtsestraat. We zijn er al aan gewend. Het verkeer wordt hier namelijk geregeld door stoplichten of politie-agenten, maar daar, waar het ettelijke malen per dag grondig spaak loopt, wordt de ontwarring van de knopen overgelaten aan het particulier initiatief. Amsterdammers vinden dit wel fijn. Ze geloven niet zo erg in de politie en alles wat je zelf kunt oplossen, is meegenomen. Zo kan het gebeuren, dat er, als de verkeersnood weer eens op z'n hoogst is, een automobilist achter zijn stuur vandaan komt of anders gewoon een besteljongen zijn fiets tegen de muur zet, om temidden van de chaos, de wagens centimeter voor centimeter langs elkaar te loodsen.

De keer, waarvan ik nu vertel, was het een kolenman, die zijn enorme wagen half op het trottoir gereden had en uit de cabine was geklommen om de zaak te regelen. Zijn aanwijzingen waren kort, maar heel vriendelijk en uiterst deskundig: 'Hé, broer, jij een beetje daaro, zo, ja, naar links. Goed zo, moeder, nog wat naar voren. En laat die meneer d'r nou effe langs, dan kan die snobslee van de tramrails.' Er begon een beetje beweging in te komen en iedereen deed gehoorzaam z'n best om de aanwijzingen van de kolenman zo goed mogelijk op te volgen.

Alleen de meneer van de grote Amerikaanse wagen, de snobslee, deed niet mee. Wat er in die man omging en waarom hij daar zo stokstijf met zijn enorme achtervleugel over de tramrails bleef staan, ik weet het niet en je moet nu weer een halfzachte humanist zijn om je daarmee bezig te houden. De omstanders verdiepten zich niet zo in 's mans zielerorselen en zo was in een ommezien – in de schouwburg kunnen ze dat niet zo vlug – het vredig, saamhorig tafereeltje veranderd in een scène uit de klassestrijd-op-z'n-hevigst. De automobilisten stopten en draaiden hun raampjes naar beneden om de onwillige meneer uit te schelden, de kolenman schopte nijdig tegen de bumper, voetgangers wilden al gaan duwen en de tram, waarin ik, prinsheerlijk en op rozen zat toe te kijken, liet een lange dreigende rinkel horen.

Dat was blijkbaar te veel en onder claxongeloei en triomfantelijk tramgetingel, begon het gevaarte op te trekken. Iedereen had er schik in. De kolenman was alweer verdwenen.

Och ja, Amsterdam is heerlijk. Je moet er oog voor hebben en geen haast. Vooral geen haast!

Orde en tucht

HET is misschien een half jaar geleden, dat er een film gedraaid heeft, gemaakt door een Spaanse cineast in Frankrijk, getiteld *Journal d'une femme de ménage*. Er is natuurlijk ook over deze film geschreven, na de première; op enkele plaatsen is het tot een schuchtere verlenging gekomen, men heeft de cineast geprezen, de kwaliteit van het beeld goed gevonden enz. enz., maar waaraan deze film zijn waarde ontleende werd, voorzover ik er over las, niet of terloops behandeld. En dat deze film berustte op een idee, dat boven de politiek uitgaat – en op die politiek werd de nadruk gelegd – is zeker, mijns inziens.

Over de filmische kwaliteiten behoeft ik niet te schrijven, noch over de plaats van opnemen noch over het spel. Alleen om de achtergrond, de idee duidelijk te maken iets over de inhoud. Een jonge, onbestemde vrouw verhuurt zich, als huishoudster, in een kasteel. De bewoners zijn een impotente, oude bezitter, die een zekere seksuele opwindning krijgt door een verzameling dameslaarsjes – een schoenen-vrijer –, een mooie maar frigide dochter, die haar man a.h.w. dwingt bevreemding te zoeken bij het vrouwelijk personeel, een gesloten en brute tuinman, die een lustmoordenaar blijkt te zijn, een bigotte hypocriet, die propaganda maakt voor een fascistisch-religieuze groepering, een sombere groep van personeel, gesloten en angstig, door het optreden van de schoonzoon van de graaf en een buurman, oud-strijder in 1940, die samenwoont met een vrouw, en voortdurende conflicten heeft over de grens van de gebieden en de vruchtbomen. In die wereld komt zij terecht en die wereld omvat haar. Het zwakke punt uit de film is, dat haar rol in het kasteel niet duidelijk wordt – aanvaarden of veroordelen – en het onbevredigende einde is, dat zij trouwt met de brute buurman, nadat die zijn geliefde de bons heeft gegeven. Maar ook dit kan mij, bij deze beschouwing, minder schelen.

Wat is nu de indrukwekkende achtergrond? Al deze personen beseffen hun zonden, hun tekor-

ten, hun falen, hun eenzaamheid, maar zij zijn allen lid van een fascistische organisatie en de film eindigt met een optocht van de fascistische uit de streek, waaraan allen – behalve de huishoudster – deelnemen.

Hoe sterker het besef van eigen afwijkingen, driften, des te sterker de behoefte aan sterk gezag, uiterlijke tucht en orde, des te sterker het verontwaardigd afwijzen van alle openheid, democratie, redelijkheid.

Zonder twijfel heeft de regisseur – een uit Spanje gevluchte en in Frankrijk werkende kunstenaar – in deze film zijn kritiek willen uiten op het fascisme in 't algemeen en op het regiem in Spanje in 't bijzonder, maar zijn film graaft dieper. De behoefte aan gezag, aan tucht, aan macht, de haat als drijfveer berust op angst en een gebrek aan werkelijke communicatie, berust op eenzaamheid en altijd op een gebrek aan verantwoordelijkheidsgevoel. Hoe ellendiger het er uitziet in de ziel hoe sterker de behoefte aan uiterlijk gezag.

IN dit licht gezien zijn er nog tal van beangstigende verschijnselen, van de Ku-Klux-Klan en de neo-fascisten in Duitsland en elders, tot de wil tot verbieden van de kleine schoolmeester toe. Uiterlijke tucht, orde, opgelegd door onwaardigen, verbieden, knotten, het heeft altijd zijn grote wortel in de angst. Het neen zeggen en afwijzen, het veroordelen en verbieden lijkt zo flink en eerbiedwekkend, maar voor wie het doorziet gaapt de eigen zwakheid, die zich zo sterk wil betonen.

Dit extreme voorbeeld van de film – niet alle gezag berust op een zelfbesef van menselijk tekort – helpt om allerlei verschijnselen in de samenleving beter te begrijpen, die samenhangen met onverdraagzaamheid en haat. Het komt niet dikwijls voor, dat een regisseur uitgaat van een gegeven, dat op volwassen manier een probleem aan de orde stelt. Deze film was daarom alleen al uitzonderlijk.

B.

Uitgave van het Humanistisch Verbond – Verschijnt om de veertien dagen
21ste jaargang no 2 – 22 januari 1966

Kritisch allerlei

door R. de la Rie

NA DE OORLOG zijn in Nederland ca. één miljoen woningen gebouwd. Daaronder zijn er vierhonderdduizend waarin de geluidsisolatie volstrekt onvoldoende is. Aldus luidt de onthutsende conclusie naar aanleiding van een desbetreffend rapport van de Stichting Bouwresearch. Bij die conclusie is dan nog uitgegaan van een norm die eigenlijk beneden de minimumeisen ligt. Zou men adequate normen hanteren, dan is het resultaat nog bedroevender, schrijft het Algemeen Handelsblad. Aangezien men al deze onvolwaardige woningen niet een-twee-drie kan afbreken, betekent deze constatering, dat voor een lange reeks van jaren enige miljoenen Nederlanders gehuisvest zullen zijn in woningen waarin zij kunnen meegenieten van radio, grammofoon, ruzies en het doortrekken van de wc bij de burens. Horribel vooruitzicht! Uiteraard is men geneigd naar zondebokken te zoeken. Maar daarbij zal men niet mogen nalaten de hand in eigen boezem te steken. Zo lang de Nederlander voor een koopje wenst te wonen, zal hij rekening moeten houden met een maar zeer betrekkelijk woon-geoor. Een politiek van goedkope woningbouw en van huurbevestiging heeft haar tol geëist. Maar nu zullen dan toch normverhoging en controleverbetering niet mogen uitblijven.

Al is het droevig, dat veel van ons na-oorlogs woningbezit slecht gebouwd is, het komt mij voor, dat het Handelsblad wel wat eenzijdig redeneert. Voor de na-oorlogse woningbouw gold wel in de eerste plaats de vraag: 'Wie zal dat betalen?' De welvaart begon niet in 1945 en het is niet zozeer de wens van de Nederlander 'voor een koopje te wonen' als wel de noodzaak voor een koopje te werken, die tot lage huren dwong. En waarom is onze welvaart ook nu nog minder groot dan in de ons omringende landen? Is dat zo'n wonder als we de koek met meer dan twaalf miljoen moeten delen? Ons o zo christelijke land wilde toch nooit van geboorteregeling weten? Welnu, ook die woning-misère is daar het gevolg van.

OVERIGENS KOMT er in het kerkelijk standpunt ten opzichte van de geboorteregeling wel enige verandering langzamerhand. Zo lees ik, ook in het Algemeen Handelsblad:

'In een resolutie (...) pleit de Nationale Federatie voor de Volksgezondheid voor een bevordering van overheidswege van voorlichting aan de bevolking en individuele burgers over de betekenis

van de seksualiteit in en voor het huwelijksleven. Rijk, provincies en gemeenten zouden ruime subsidies ter beschikking moeten stellen voor die particuliere organisaties, die zich bezighouden met dergelijke voorlichting en met de daaruit voortvloeiende individuele hulpverlening. (...) De resolutie is voorbereid in een commissie waarin de algemene, katholieke en protestantse bureaus voor de volksgezondheid vertegenwoordigd waren. (...)

Op de vraag of ook de katholieken volledig achter de resolutie stonden, antwoordde de voorzitter van het katholieke bureau:

'Het is wel duidelijk geworden, dat gezinsplanning een zaak is, die voor rekening van de persoonlijke verantwoordelijkheid van de katholiek komt. Dan moet hij ook voorgelicht worden over de wijze waarop hij die gezinsplanning tot stand kan brengen. Dat wij hierdoor moeilijkheden zullen krijgen met Rome, is niet uitgesloten.'

MOEILIKHEDEN MET ROME zijn blijkbaar nooit het gevolg geweest van het onzinnige plan in Venlo de in de oorlog vermoorde joden en hun moordenaars in één dodenregister te gaan herdenken. De joden daar zijn blijkbaar nog niet genoeg getergd door hun katholieke stadgenoten, want nu blijkt een plaatselijk blad nog eens een extra duit in het zakje te doen door een satirisch stripverhaal op te nemen, waarin allerlei gebeurtenissen uit het afgelopen jaar worden gereleveerd. Daarin komt ook het beruchte dodenregister voor, met daarbij de tekst:

'Wraakdemon, Claus 'raus, SS'er 'raus. Ook met dat Venloos dodenboek was de verdraagzaamheid soms zoek. In de andere landen zwart en ziek heet dat apartheidspolitiek.'

Nou vraag ik u...

STREEP AAN DE BALK. Onze agendamakers hebben Oost-Duitsland erkend. Als u uw agenda voor 1966 legt naast die van het vorig jaar, zult u het merken. Er bestaat niet langer één Groot-Duits Rijk zoals vóór de oorlog, maar er blijkt een grens te bestaan tussen de Bondsrepubliek en de D.D.R., die nu ook voluit bij de officiële naam genoemd mag worden, hoe weinig democratisch wij dat land ook mogen vinden. En, wat belangrijker is, Polen heet nu gewoon Polen en in de streken die vroeger Duits waren staat niet meer die door West-duitse revanchisten bedachte term 'Voorlopig onder Pools bestuur'.

Waarom dat tot 1966 heeft moeten duren is mij een raadsel, maar het is verheugend dat het gezond verstand is doorgebroken. In de Neue Zürcher Zeitung las ik toevallig een uitstekend artikel over de verhouding tussen Duitsland en Polen, waarin er terecht van uitgegaan wordt, dat de oorzaak van de bestaande tegenstellingen ligt

bij de nationaal-socialistische Duitse politiek ten opzichte van Polen, waaraan meer dan een vijfde deel van de Polen ten offer is gevallen. Voor een normalisering van de betrekkingen tussen deze landen is in de eerste plaats nodig een erkenning van de Oder-Neissegrens. Het is niet meer dan logisch, dat geen enkele Poolse regering, communistisch of niet, zelfs maar wenst te praten over de na de oorlog verworven gebieden in het Westen. Het bezit daarvan is niet minder dan essentieel voor het bestaan van de staat Polen. Men behoeft, lijkt me, geen communist te zijn om de logica daarvan in te zien. Het wordt tijd dat de Westduitse sprookjes in dat opzicht ook eens op wat hoger niveau aan de kaak gesteld worden.

THE PASSOVER PLOT (Het Paascomplot) is de titel van een boek van de Engelse theoloog dr. Hugh Schonfield, dat ik aangekondigd vond in de Volkskrant.

De kern van Schonfields betoog is, dat Christus uit crimineel-geniële of hysterische aanleg zichzelf als de beloofde Messias zag en zijn hele leven in overeenstemming heeft gebracht met alles wat in het Oude Testament over de Messias is vermeld, inclusief de kruisdood en de opstanding. Zelf zou hij zo de aanstichter zijn geweest van de samenzwering, die hem tot een gewelddadige dood bracht. Die dood zou niet zijn ingetreden aan het kruis; door een verdovingsmiddel toegevoegd aan de azijn die hem te drinken werd aangeboden, zou hij tijdelijk buiten bewustzijn zijn geraakt. Zijn medewerkers zouden hem in het graf hebben gelegd en hem er daarna weer hebben uitgehaald. Later zou hij toch aan de gevolgen van de kruisiging zijn overleden en ergens heimelijk begraven.

Of de hele kwestie van veel belang is, waag ik te betwijfelen. Het geloof van de gelovigen zal er wel niet door worden geschokt, zelfs al zou het waar zijn. Niettemin zullen er wel heel wat mensen zich over opwinden. Als het boek in Nederland komt, kunnen we ook wel weer een procesje verwachten. Zou er niet iemand zich gekwetst voelen?

IN BREDA heeft de kerkvoogdij van de hervormde gemeente zeven huurders van panden die haar eigendom zijn, een huurverhoging aangezegd van zeshonderd tot duizend procent. Het gaat om eeuwenoude huizen, die op de lijst van Monumentenzorg staan en die drastisch worden gerestaureerd, luidde de vergoelijking van deze maatregel. Je kunt daar natuurlijk niet iedere hervormde op aankijken, maar in deze tijd van overvloedige 'public relations' zal zo iets de 'volkskerk' toch geen goed doen.

EEN FRAAI stukje ambtenarij beleefden de trouwlustigen in Avenhorn, lees ik in Centrum. Zij werden in de laatste weken van 1965 namelijk 'niet zozeer geplaagd door de landelijke woningnood als wel door 'plaatsgebrek' in het trouwregister van de gemeente. De ambtenaar moest kandidaten verwijzen naar 1966 met de woorden: 'Helaas, het register is vol.' Ook een aanvullend register, dat bij de officier van justitie dient te worden aangevraagd, zou pas na de jaarwisseling arriveren. Het nieuwe register voor 1966 lag al een maand in huis, maar mocht pas op de eerste januari in gebruik genomen worden.'

Op één na alle paartjes hebben dat argument geslikt en hun huwelijk uitgesteld; dat ene paar trouwde in een naburige gemeente. Al die 'uitstellers' zouden eens moeten weten hoeveel belasting hun dat over 1965 heeft gescheeld in een land waar voor vrijgezellen een soort 'strafklasse' geldt. Maar de liefde geeft in Avenhorn blijkbaar zozeer de doorslag, dat dergelijke banale overwegingen niet gelden. Toch een mooi voorbeeldje van de papieren wereld waarin wij leven.

BINNENZEE

*Witte heuveln hullen zich in wolken
Booten zeilen scheerlings over zee,
Hooger gaan de golven, visschen dieper,
Boomen huivren naakt, van loof beroofd,
Ramen komen in zachtrooden bloei,
Op de daken valt de eerste sneeuw.*

J. SLAUERHOFF

Uit: Verzamelde gedichten. Uitgave: Stols.

HOMOSEKSUELEN ZIJN DOODGEWONE MENSEN

TOEN ik enige tijd geleden op een van de Parijse spoorstations op aansluiting stond te wachten, liep er aan de andere zijde van het perron een trein binnen waaruit een groepje Franse matrozen stapte dat door de hen opwachsende kameraden met omarmingen en gezoen werd ontvangen. Enkele Nederlanders die een eindje verderop stonden moesten er hartelijk om lachen, en een der dames zei: Wat enig hè? Ik trachtte mij voor te stellen hoe dezelfde mensen wellicht gereageerd zouden hebben als zij getuigen waren geweest van een dergelijke begroeting tussen Nederlandse jongens op een Nederlands station.

Hierover voormijmerend bedacht ik dat de individuele vrijheid het maar moeilijk heeft in deze wereld en dat wij mensen toch maar geniaal zijn in het bedenken van middelen om haar onconventionele escapades te verhinderen. Want seks en al wat daarmee verband houdt moge dan 'in' zijn nu na driehonderd jaar Calvinistische pruderie de tijdgeest het ventiel van de stoomketel der affecties eindelijk heeft los gekregen, de conventie is taai en tracht met roddel en insinuatie de laatste taboes nog zo lang mogelijk als vogelverschrikkers voor het burgermansfatsoen overeind te houden. Wie 'homo' zegt vindt altijd wel mensen die met saamgeknepen lippen en stuurs gekijk te kennen willen geven dat zij de bewustzijnsvernauwing verkiezen boven het risico van het zelfstandig oordeel.

Nu moet men erkennen dat ook de progressieve voorlichters het ondanks de beste bedoelingen niet gemakkelijk hebben gemaakt deze sector van de intieme menselijke verhoudingen in een zuiver licht te zien. Sedert de Hongaarse arts Karl Benkert in 1869 het woord 'homoseksualiteit' en enkele afleidingen daarvan voor het eerst gebruikte in een anoniem verschenen brochure, zijn er bibliotheken vol over dit onderwerp als 'probleem' geschreven. Daardoor is een woord, dat oorspronkelijk werd gelanceerd als wetenschappelijke onderscheiding van een bepaald type individuen in de mensen- en in de dierenwereld, die zich op grond van een innerlijke gebondenheid nadrukkelijk aangetrokken voelen tot vertegenwoordigers van hetzelfde geslacht (zo formuleerde Benkert het), in het algemeen spraakgebruik beland en daar gaandeweg verduisterd door een verwarrende veelheid van grotendeels emotionele interpretaties, die er op gericht waren het verschijnsel te verfoeien of te verdedigen.

Voor wie het onderwerp meer objectief benadert is het intussen wel duidelijk geworden dat 'de' homoseksueel evenmin bestaat als 'de' heteroseksueel en dat deze woorden maar hulpmiddelen zijn om een oneindig aantal variaties van menselijk gedrag in een overzichtelijk patroon onder te brengen. Letterlijk alles is hier onzeker en in beweging. Van geen enkele eigenschap kan men zeggen dat deze onveranderlijk en specifiek tot deze of gene groep behoort. Men-

sen die rotsvast overtuigd zijn van hun 'normale' seksuele geaardheid verraden niet zelden door bepaalde uitingen dat zij, zoals ieder ander, elementen van beide geslachten in zich hebben. Personen die ontelbare malen hartstochtelijk verklaard hebben, en zelf ook geloven, dat ze een onoverwinnelijke afkeer hebben van geslachtelijk verkeer met de andere sekse zien zichzelf op zekere dag tot hun eigen verrassing gelukkig getrouwd.

Dat woorden als 'homo' en 'hetero' zo'n taai leven hebben vindt voornamelijk zijn oorzaak in hun hanteerbaarheid voor het oppervlakkig denken, dat altijd tot simplificaties geneigd is. Maar wie in zich een erotische voorkeur voor het eigen geslacht bespeurt leert zijn diepste zelf niet veel beter kennen door stapels boeken over homoseksualiteit te lezen. Hoogstens kan hij daaruit allerlei vernemen over moederbinding, jeugdfrustraties, milieu-invloeden, hormonen, erfelijkheid, verleiding, neurotische predispositie, verlengde puberteit enz., alsmede de namen van beroemde kunstenaars, denkers, staatslieden en andere personen uit het verleden die ook 'zo' waren. Hij zal in een en ander allicht verwante trekken herkennen. Maar het totaalbeeld van zijn eigen driftleven, dat zijn denken en handelen voor een belangrijk deel bepaalt, komt hij nergens tegen omdat het in zijn samenstelling en achtergronden uniek is.

BEGRIPELIJK dat literatuur en film zich aangetrokken voelen tot een onderwerp dat de eeuwen door als vreemd aan de 'christelijke' beschaving van het Westen is voorgehouden en aanleiding heeft gegeven tot tal van dramatische conflicten met kerk en maatschappij. De verleiding om daarbij juist de pathologische en de criminele kanten naar voren te brengen, zoals die in de verbeelding van de massa kenmerkend waren voor 'de' homoseksueel, heeft vrijwel geen auteur kunnen weerstaan. In Brusse's film 'Mensen van morgen' - waarin zelfs de prostituee in het volle licht van de schijnwerper van haar leven vertelt - blijft de homofiel in het duister en stamelt slechts enkele nietszeggende woorden, waarop ik in de bioscoop een echtpaar naast mij hoorde reageren met: Dat kan toch ook niet anders. Sartre gaf in zijn boek over Jean Genet een psychologisch knappe ontleding van deze zwerver-schrijver. Maar het is weer de homo als outcast die ons erin getoond wordt, de volmaakt a-sociale, gedegenereerde en door de manier waarop hij zijn vrienden verraadt als mens weinig sympathieke homoseksueel. Heilige, martelaar en komediant, wat wil men nog meer voor de hoofdfiguur van een existentiële psychoanalyse.

Genet moge interessant zijn als op zichzelf staand geval, hij is geenszins representatief voor de homo-erotisch voelenden in het algemeen. Ik zeg niet dat Sartre dit beweert of zelfs maar zou menen. Maar ik vind het alleen

jammer om redenen van objectiviteit en uit een oogpunt van menselijke rechtvaardigheid dat er tot nog toe geen schrijver van formaat op het idee is gekomen om dit onderwerp, dat zo dankbaar is om zijn sensationele kanten, nu ook eens in een vorm te behandelen die de zelfkant der maatschappij niet raakt, die het feit dat ieder mens eigenschappen van beide geslachten in zich verenigt in de meest variabele verhoudingen laat zien als een mogelijkheid tot het beleven van vreugde en geluk binnen het kader van een normaal gedrag, een verhouding waarin de homo-erotiek herkenbaar aanwezig is, maar waar nu eens geen eenzaamheid, geen mislukte levens, geen zelfmoord en geen gevangenis aan te pas komen.

Zulke vormen van menselijke genegenheid bestaan, veel meer dan menigene denkt. Daarom pleit ik voor het afronden van het beeld der homo-erotiek door het belichten van zijn harmonische en positieve aspecten. Zij is ons nu zo langzamerhand voldoende getekend als een misselijk makende verhouding tussen karakterloze slappelingen en abnormale zenuwpatiënten. Die zijn er onder de homo's net zo goed als onder de anderen; maar dat heeft in principe evenmin met homo-erotiek te maken als criminaliteit. Het wordt tijd dat we het bijgeloof aan de onlosmakelijkheid van die combinaties laten varen. Het is even onzinnig in een krantenbericht over inbrekers te vermelden dat ze lid zijn van het C.O.C. als van een moordenaar dat hij behoort tot een club van postzegelverzamelaars. Het vergt wat zelfbeheersing om zoiets na te laten, maar een maatschappij zonder zelfbeheersing is een wildebeestenspel.

DAT geldt ook voor de homo's zelf. Wie door de samenleving geaccepteerd wil worden moet niet uitdagend met zijn seksualiteit te koop lopen. De kortste weg om datgene wat nog rest aan boosaardig, dom geklets over 'de homoseksuelen' uit de wereld te helpen kunnen dezen zelf helpen vrijmaken door met een minimum aan zelfbeklag en een dosis fijngevoeligheid voor wat maatschappelijk aanvaardbaar is een leven te leiden dat hen doet kennen als doodgewone mensen. In de sfeer der intimiteit blijft er dan genoeg speelruimte over om de nuances van het eigene tot hun recht te laten komen. En het kan hun dan een biet zijn of de vreugden daarvan hun door de samenleving gegund worden of niet.

ANDRIES COSTER

Mens en Wereld

verschijnt om de veertien dagen

Hoofdredacteur: dr. H. Bongers

Redactieraad: mr M. Rood-de Boer, prof. dr. J. C. Brandt Corstius, H. P. Danz, R. de la Rie, mr. dr. H. J. Roethof, P. W. van der Vliet

Redactie-secretaris: J. van Straten Goethelaan 73, Utrecht, telefoon 030 - 3 15 63

Administratie, abonnementen en advertenties: postbus 114, Utrecht, telefoon 2 46 41; postgiro 30 49 60 t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht

Advertentietarieven op aanvraag

Abonnementprijs voor leden van humanistische organisaties f 4,50 per jaar, voor niet-leden f 8,50, buitenland f 10.—, losse nummers f 0,30

Marcellus Emants: de hopeloosheid als inspiratie

EEN van de meest boeiende dingen van lezen en studeren in literatuur is het ontdekken van vergeten of verwaarloosde auteurs van soms weinig omvangrijk maar in elk geval minder onnozel werk. Onze tijd levert veel resultaten van de soort van aandacht die ik bedoel. Er verschijnen publicaties van en over Walraven, Haverschmidt, Van Oudshoorn, Nescio. Er wacht nog meer werk op ontdekking; ik noem alleen maar Gerard v. d. Hoek en Frits Hopman.

Nu heeft Pierre H. Dubois een bijzonder fraaie en uiterst doorwerkte biografie geschreven over Marcellus Emants (1848-1923), de niet populaire auteur van een wel omvangrijk oeuvre, dat in romans, novellen en vooral in veel toneelstukken de doorlopende toegespitste visie geeft van een monotoon maar doordacht pessimisme op allerlei levenssituaties. Enkele jaren geleden gaf Van Oorschot de sterkste roman van Emants: 'Een nagelaten bekentenis' uit, en onlangs verscheen nog een indrukwekkende novelle in een verzamelbundel. Het is geen vrolijke lectuur, maar wel goed en scherp geobserveerde menselijke rampzaligheid. Het is zonder enige twijfel literatuur van de bovenste plank, meest proper van taal en zeker niet maltentig in de intrige.

De prachtige biografie van Pierre Dubois zal graag zijn aanvaard door ieder die bij zulke merkwaardige verschijnselen in de cultuur, als de mens Emants is, precies wil weten wat er gebeurde met een mens die ruim vijftig jaar lang met onverbidde oprechtheid zijn visie omtrent de hopeloosheid van menselijk idealisme uitsprak. Dit boek levert, aan de hand van nauwkeurig geordende levensfeiten, ontleding van romans, novellen en toneelstukken en citaten uit correspondenties en polemieken een erg duidelijk beeld van een schrijversleven dat vruchtbaar hoewel niet feitelijk succesvol was.

Het relaas van dit leven wordt door Dubois zo levendig gegeven, dat men steeds bemerkt eigenlijk te polemiseren met Emants over de *geldigheid* van zijn levensovertuiging: het pessimisme dat zich goeddeels op E. van Hartmann baseert. Dat is natuurlijk in het geval van een auteur tamelijk zinloos - dat discussiëren - maar wel verleidelijk. Zinloos, omdat zijn kunst zowel als zijn redenering voortvloeien uit zijn aard, zijn karakter, zijn levensinstelling. Verleidelijk, omdat Emants steeds betoogt dat zijn pessimisme een zaak van het verstand is - en dus discutabel.

Pierre Dubois heeft de neiging tot uiteenzetting met Emants vrijwel steeds heel fijn bedwongen en daardoor komt wel gaaf tot uiting dat Emants een innerlijk zeer bewogen leven bevestigd heeft in een geheel eigenaardig werk, waarin de lijn van zijn bestaan op bewonderenswaardige wijze werd volgehouden en oprecht verantwoord. Emants - dat heeft Dubois bewezen - was een groot schrijver, hoe beperkt zijn geest en zijn thematiek ook was.

Toch is er een wat vage bedenking bij mij blijven zitten. Terecht verwerpt Dubois de onnozele uitlating van Annie Salomons, in haar herinneringen: 'Emants was een diepongelukkig man.' Dat was voor mevrouw Salomons iedereen die niet rooms was. Dubois geeft genoeg feiten om te doen weten dat Emants niet van de huilerige soort was en - zonder een lolbroek

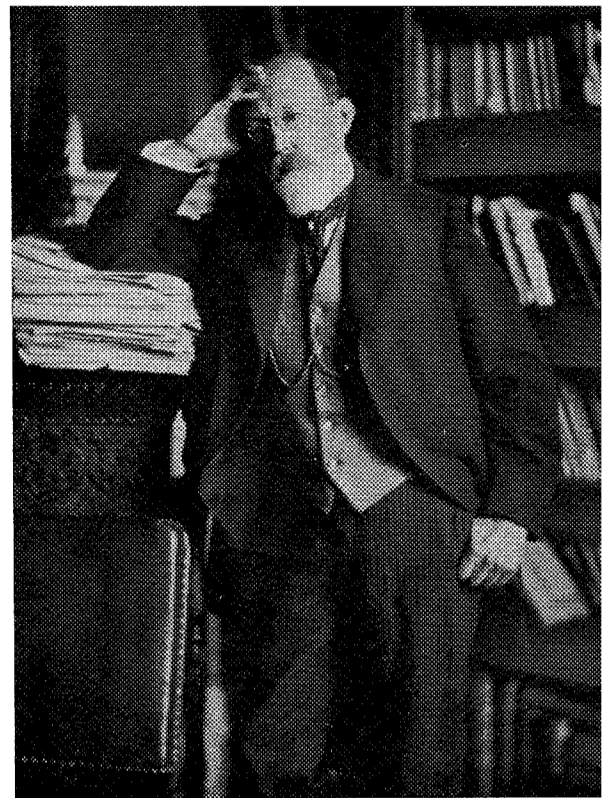
te wezen - de genoegens van het leven ook nam.

Maar te ver gaat het mij als Dubois herhaaldelijk onderstreept, wat Emants beweerde: dat zijn pessimisme een zaak van het verstand was en niet van het gevoel. Dat zou net de deur zover openzetten, dat een tochtige discussie over het pessimisme van Emants eigenlijk de biografie zou moeten gaan bederven. Want dan behoort wel gezegd te worden dat de redeneringen van Emants geen drie centen waard zijn. Met geluk en ongeluk valt buiten de psychologie, met name in een filosofie van wetenschappelijk karakter, niet te werken. Het leven is buiten de ervaringswereld van het individu noch gelukkig noch ongelukkig. Wat de een verdrietig maakt, is voor de ander een bron van genoeg. En zelfs de schijnbaar evidente akeigheden als de dood van een kind, het verlies van een geliefde, worden door verschillende mensen ongelijk intensief ondergaan. Er is objectief geen goed woord te zeggen over Emants' stelling: dat het leed in de wereld het geluk overtreft. Een stap verder moet men ook de visie van Emants: dat alle goeds tenslotte in leed afloopt, elke graad van geldigheid al formeel ontzeggen, doordat ook subjectief er met even veel en even weinig logica kan worden beweerd, dat geen enkel leed beklijft.

Het is inderdaad een zaak van verstand om een pessimistische of een optimistische levensvisie te *construeren*. De observatie, de ordening der gekozen gegevens en de argumentatie kunnen exact en heel koel geschieden. Maar de neiging om zich levenslang tot het één of het ander te zetten is een zaak van emotioneel belang, van diepe gerichtheid.

DAT wil helemaal niet zeggen, dat de aanhanger van een pessimistische levensvisie een mistroostige aard moet hebben. Dat zou ook al te onnozel wezen. Soms is zelfs het tegendeel het geval. Een speciale aard, die tot hoog en fijn plezier geneigd is, kan het risico, de hachelijkheid van die opgewektheid, de schuldgevoelens die met vreugde soms gepaard gaan, wel legaliseren in de intellectuele belijdenis van een visie omtrent het naderend einde van de wereld.

En op dit punt nu heb ik het gevoel dat Pierre Dubois een mogelijkheid tot verheldering van het ontstaan en verwerken der levensvisie van Emants heeft laten passeren. Ik bedoel een toegespitst exposé van de merkwaardige *sociale* positie van Emants in de veranderende wereld van zijn dagen. Natuurlijk is dat moeilijk en adviezen van een socioloog met historische notie, of omgekeerd, kan men daarbij niet missen. Maar het zou het toch al schitterende boek hebben gemaakt tot het handboek voor het ontstaan van de nieuwere cultuur in ons land omstreeks 1880. Emants is namelijk een hoogst belangrijke figuur - zowel als afsluiting van een tijdperk alsook als inluder van een nieuwe episode. En dan waren er nogal wat factoren achter elkaar te zetten. In de bijzonderheden van Emants' positie in de maatschappij van die dagen lagen aanleidingen voor een man van zijn hoedanigheden om te reageren zoals hij reageerde. Ik kan me vergissen, maar ik meen ook dat Dubois de mening deelt dat iemand in de inhoud van zijn denkbeelden en in de voorkeur

van zijn standpunten, in zijn hoop en geloof en vertrouwen, beïnvloed en gevormd wordt door de wijze waarop hij bestaát en zich daardoor verhoudt tot zijn medemensen.

Emants leefde in de veranderende wereld tussen 1850 en 1925; meer precies: hij was een jonge man in de zeventiger jaren toen Nederland zich in snel tempo ontwikkelde tot een modern kapitalistisch land. Hij was de oudste zoon uit een gefortuneerd milieu, dat gelegen was aan de periferie van het maatschappelijk leven. Van het begin van zijn leven af was hij bestemd om een rentenier te worden, te leven van een degelijk belegd kapitaal. Hij werd dit ook. Tegen zijn zin studeerde hij rechten in Leiden, deed summa cum laude zijn kandidaats. Maar toen zijn vader, die zijn studie wilde, stierf staakte hij terstond zijn Leidse deportatie, en ging van zijn geld leven.

Marcellus Emants bevond zich buiten alle vitale verbanden van de wereld en had feitelijk geen enkel contact met de actieve burgerij die juist in de jaren 1870 zich opwerkte tot moderne bourgeoisie in de sociale zin van dit woord. Hij was letterlijk, economisch, een belangeloos intellectueel. Als zodanig was hij een geïsoleerde, een vreemdeling, een man met eeuwig koude voeten.

Het bezwaar van zijn positie heeft hij - zoals gewoonlijk scherpzinnig - goed onderkend. In een interview met d'Oliveira zei hij het verkeerd te achten geen maatschappelijke functie te bekleden.

HET sociale isolement alléén leidt nog niet naar het werk zoals Emants dit schreef. Men kan op verscheidene wijzen op een trek, waarbij men terzijde staat, reageren. Pierre Dubois toont onweersprekelijk aan, dat Emants in de ware zin van het woord een realist was. Maar hij leverde wat voor hem reëel was: de waarheid nopens het leven dat niet vervuld is van meeslepende idealen en evenmin verpest wordt door verhinderbare ongerechtigheden. Zijn problematiek lag inderdaad aan gene zijde der sociale problematiek - la condition humaine - maar ontbeerde daardoor ook de impulsen tot verzoening en verlossing vanwege die sociale problematiek.

Marcellus Emants werd een waarheidzegger, maar van *zijn* waarheid: het leven heeft geen zin, elk ideaal is 'begoocheling', leed overtreft

(zie verder pag. 5)

Antwoorden op eigentijdse uitdagingen aan het christelijk geloof

PROF. P. J. Roscam Abbing, hoogleraar te Groningen, hield in het kader van de theologische etherleergang 'Rondom het Woord' in juni van dit jaar een drietal voordrachten over het in de bovenstaande titel aangeduide onderwerp. De lezer zal begrijpen, dat het vraagteken van mij is. De colleges zijn in enigszins verkorte vorm verschenen in de uitgave Rondom het Woord van de N.C.R.V.

Enkele van de punten, door de hoogleraar behandeld, willen we hier noemen. Er is allerlei kritiek op het bijbels theïsme. Bijvoorbeeld die van anthropologen als Sierksma c.s., die menen, dat theïsme gevolg is van *projectie-verstarring*. Zo kan men, sinds Freud, het geloof in God zien als projectie vanuit een *onvolwassen innerlijk*. Het is *kinderlijk* om zich God zo concreet persoonlijk voor te stellen. Anderen menen, dat elk 'inhoudelijk' spreken over God op filosofische gronden leidt tot *onmogelijke metafysica*. Ziedaar enkele van de uitdagingen aan het christelijk geloof, die Roscam Abbing noemt. In totaal formuleert hij er acht. Vanuit de ik-Gijrelatie tot God, die in de Bijbel centraal is, moeten we nog leren een hard nee te zeggen! En 'vanuit dit bijbelgeloof in God als subject zouden enerzijds misverstanden weggenomen moeten worden en zou de geborneerdheid van de psychologie, anthropologie, filosofie of theologie, die zich in de acht (door Abbing) genoemde theorieën verraadt, blootgelegd kunnen worden'. Het is jammer, dat dit 'blootleggen van de geborneerdheid' niet is geschied.

Verder lezen we: 'Een werkelijk niet verzakelijk maar *bezield* menselijk leven is alleen daar waar men liefheeft, in dialoog niet met eigen innerlijk maar met een ander tegenover ons, maximaal in liefde tot de Ander, tot de God en Vader van Jezus Christus wiens liefde ons wordt verkondigd. Zelfs de humaniteit is ten-

slotte afhankelijk van bijbels theïstisch geloof.' De mening waaraan in de laatste zin uiting wordt gegeven, kan men telkens vinden bij auteurs van christelijken huize. Wanneer de Groningse hoogleraar een boeddhistische wereld, bijv. die van Birma, Siam of Ceylon, zou hebben gekend, of wanneer hij het voorrecht zou hebben gehad, ontwikkelde boeddhisten te hebben leren kennen, dan zou hij waarschijnlijk de laatste, aangehaalde zin niet hebben uitgesproken en neergeschreven. Het peil van de moraliteit in de drie genoemde landen bij voorbeeld staat niet beneden dat in onze christelijke wereld, hoewel het oorspronkelijke boeddhisme, dat men in die landen nog het zuiverste vindt, geen God als Schepper van hemel en aarde verkondigt.

Prof. Roscam Abbing besprak ten slotte de 'new morality', de ethiek die een humanisering van de moraal wil. Wanneer Abbing die karakteriseert als een ethiek die voorschrijft, dat men de mens zal liefhebben (dus positief) en niet mag schaden (negatief), dan behoeft men daartegen geen bezwaar te hebben. Maar als hij even daarna zegt, dat hier 'de enige norm is de liefde die de naaste geen kwaad doet', dan is dat de negatief-eenzijdige kant.

Het humanisme kent geen censuur en niemand kan volledig op de hoogte blijven van alles wat door humanisten wordt geschreven of in het openbaar gezegd. Maar met verbazing heb ik geuisterd naar wat prof. Abbing in zijn laatste voordracht zei en wat, verkort, aldus is weergegeven: 'Als de enige norm is de liefde die de naaste geen kwaad doet, moet men in principe aanvaarden bij wederzijdse instemming; echtscheiding als geen kinderen er onder lijden, voorechtelijk geslachtsverkeer ook tussen wisselende partners zelfs in promiscuïteit, homoseksueel praktiseren, - ook polygamie, zelfs bui-

tenechtelijk geslachtsverkeer, zelfs bestialiteit...! enz. In zijn mondelinge voordracht werd dit laatste nog realistischer gezegd: ontucht met dieren.

MET verbazing, zei ik, heb ik de hoogleraar horen zeggen, dat alleen op grond van Gods geopenbaarde wil en het Evangelie als richtsnoer zelfs zoiets als ontucht met dieren zou kunnen worden afgewezen. Alsof de onmiskenbare weerzin, die de gedachte aan zoiets bij de normale mens opwekt; alsof het feit, dat de psychiatrie de neiging tot geslachtelijk verkeer met dieren beschouwt als uiting van een hersenziekte, zodat de lijdens daaraan in een inrichting behoren te worden verpleegd; alsof het door en door onhumane van zulk een neiging geen gronden zouden opleveren tot zedelijke veroordeling van deze bestialiteit!

Toen Napoleon, na kennismaking van een populaire weergave van Laplace's *Mécanique Céleste* zei, dat hij God niet in die beschrijving had gevonden, gaf de grote geleerde het beroemd geworden antwoord: Sire, je n'avais pas besoin de cette hypothèse-là. Schopenhauer, John Stuart Mill en de Groningse filosoof Heymans hebben - om alleen die drie te noemen - ieder een werk over ethiek geschreven. Hoe men ook moge denken over de vraag, of zij er in geslaagd zijn een logisch geheel aanvaardbare grondslag aan de moraal te geven (Schopenhauer: 'Moral predigen ist leicht, Moral begründen schwer'), ieder van het genoemde drietal was een ernstig denker en geen kleine jongen. Zou men hun gezegd hebben: ik heb God niet in uw ethiek gevonden, dan zouden zij hebben kunnen antwoorden: ik had geen behoefte aan die hypothese.

Wat zoveel schrijvers van christelijke zijde telkens schijnen te vergeten is dit, dat degene die een norm als jij zult niet doodslaan sociaal, d.i. intermenselijk, bijv. utilistisch, tracht te verklaren, althans een verklaring geeft, misschien zelfs een bevredigende. Doch dat degene die zo'n norm verklaart met een beroep op een gebod van een Godheid, alleen de moeilijkheid verschuift. En zelfs dat niet: hij verklaart... niets!

G. GONGGRIJP

Comité ageert tegen spreiding van kernwapens

(Vervolg van pag. 4)

geluk, het leven heeft geen batig saldo. Zijn band met de wereld was die der skepsis, maar - vergissen wij ons niet - het was voor hem een band! Naar mate zijn leven voortging werd de drang naar directer verstandhouding steeds sterker. In zijn auteurschap verschoof het accent van de roman naar het toneelspel, een intiemere, onomwondener toegenegenheid.

Deze lichtelijk krampachtiger inzet, met uitschieters van zuivere agressie, toonde hij ook in een veelvuldig aan te treffen thema van zijn werk: in de nadagen van het leven nog eenmaal hevig lief te hebben.

Hij is er niet in geslaagd het zinloze leven zelf een zin te verlenen. Feitelijk vond hij het leven niet de moeite waard. Erkennende de moed tot verdwijnen te missen, maar vooral met een sterk en nobel gevoel voor verantwoordelijkheid, bleef hij werken. Dat werk is de moeite waard.

P. Spigt

'Marcellus Emants, een schrijversleven' -
door Pierre H. Dubois.
Nijgh en Van Ditmar
Den Haag/Rotterdam - Prijs f 37,50.

HET pogen, machtsevenwichten tussen mogendheden te bereiken door middel van massavernietigingswapenen, is één van de grootste gevaren voor het voortbestaan van de mensheid. Thans ontwikkelt zich in dit verband een bijzonder gevaarlijke situatie door de toenemende verspreiding van kernwapens. Daarover veront-rust hebben een aantal personen een *Nederlands Komitee tegen de verspreiding van kernwapens gevormd*. Dit Komitee acht het tegengaan van de verspreiding van kernwapens een zaak van de allerhoogste prioriteit. Het stelt de volgende wenselijkheden aan de orde:

1. Het uitbreiden van het kernstopverdrag van Moskou tot ondergrondse kernproeven;
2. Het totstandkomen van een verdrag tegen het verspreiden van kernwapens, waaraan zowel de kernmogendheden als de niet-kernmogendheden deelnemen;
3. Bevestiging van de situatie wat betreft kernwapens in Centraal Europa. Hieruit volgt dat West-Duitsland in generlei vorm toegang tot de kernbepaling mag krijgen en dat plannen tot MLF, ANF e.d. geen doorgang mogen vinden;

4. Het vestigen van kernwapenvrije zones in Centraal-Europa en bijvoorbeeld in Latijns-Amerika en Afrika.

Het Komitee stelt zich voor zo spoedig mogelijk te beginnen met de voorlichting van het Nederlandse volk over deze onderwerpen. Het zal daartoe binnenkort een brochure uitgeven en nationale conferenties voorbereiden.

Tot het *Nederlands Komitee tegen verspreiding van kernwapens* traden in eerste instantie toe de volgende personen: L. Boas; prof. dr. H. Brink O.P.; E. M. Buter sr.; L. O. ten Cate; prof. dr. B. Delfgaauw; dr. C. J. Dippel; pater J. v. Dijk O.P.; prof. dr. J. de Graaf; P. Groenendaal; J. Kassies; L. Koning; G. Maas; prof. dr. A. F. Manning; mevr. dr. M. B. Minnaert-Coelingh; prof. dr. A. J. Rasker; A. A. Regtien; pastoor R. W. Tepe O.P.; prof. dr. H. A. Tolhoek; dr. Th. van Tijn; prof. dr. E. V. W. Vercruyssen; Th. de Vries; H. Walraven; mevr. A. Weber-de Hondt; prof. dr. D. Wiersma; W. de Wolf.

Betuigingen van adhesie worden gaarne ingewacht aan het adres van het Nederlands Komitee tegen verspreiding van Kernwapens, J. Kassies, Comeniusstraat 119, Amsterdam.

Jean Paul Marat, etcetera

PETER WEISS krijgt dit seizoen op het Nederlandse toneel alle belangstelling. De Haagse Comedie speelt zijn 'De vervolging van en de moord op Jean Paul Marat, opgevoerd door de verpleegden van het krankzinnigengesticht van Charenton onder regie van de heer De Sade', hierna vanwege de economie en het ritme te noemen 'Jean Paul Marat, etcetera'. De Nederlandse Comedie is op het moment dat ik dit schrijf, bezig met de instudering van Weiss' tweede 'stuk', het samengebalde Auschwitzproces, onder de titel 'Die Ermittlung'. (Het is intussen al in verscheidene steden gespeeld. Red.) Niet voor niets schrijf ik aanhalingstekens om het woordje 'stuk'. Naar mijn mening wordt in 'Die Ermittlung' helemaal geen toneel meer gespeeld. Maar dat zal iemand zo een zorg zijn, wanneer op deze indringende manier een volk de noodzakelijke confrontatie krijgt met 'wat er toen gebeurd is'. Dat zal vast het verschil zijn tussen de Duitse opvoeringen en die in Nederland; daarginds stond telkens mede een hele zaal terecht.

Toch ligt hier voor 'Marat, etcetera' een aanknopingspunt. Men kan zich voorstellen dat Peter Weiss bij het schrijven van dit curieuze stuk eveneens het Duitse publiek voor ogen had. Dat publiek kan, wanneer het 't oog richt op het Duizendjarig Rijk van Hitler, hier parallellen vinden. Weiss verbond scherpzinnige filosofische overwegingen over de individu en de maatschappij van de markies De Sade en van Marat. Die liet hij overkoepelen door de super-revolutionaire uitspraken van de ex-priester Jacques Roux. Illusies als vaderlandsliefde, klasselose maatschappij, eenvoudige naastenliefde, broederschap enz. werden in die overwegingen al heel grondig onderzocht en meestal loos bevonden.

Tegen de achtergrond van de Franse revolutie met haar gewelddadigheid krijgen deze uitspraken reliëf. De geneesheer-directeur van het gesticht waar De Sade's spel wordt opgevoerd, protesteert nu en dan, omdat immers al die ellende voorbij is en men nu in een prima rechtstaat woont. Voor Duitsers vooral is dit een navrante, op de maar net tot verleden geworden actualiteit wijzende, misvatting. In deze ogenblikken is Weiss' stuk beslist functioneel. Het zijn echter maar ogenblikken in deze malle-molen vol 'gestoorden', die over een enorm décor heen bewegen en voortdurend in hun bewegingen voornamelijk bewondering afdwingen voor de mise-en-scène van vakman Joris Diels. Het overige namelijk is: declamatorium, reeksen tableaux vivants en kermis. Vanwege al dit beweeg en de gigantische décors kost deze voorstelling bij uitkoop niet minder dan f 6500. Wat krijgt men er aan toneel voor? Zegge en schrijve één scène, waarin de moordenaars van Marat, Charlotte Corday, met een gesel De Sade te lijf gaat.

Marat oreert in zijn badkuip, De Sade vanuit zijn stoel. Priester Roux duikt nu en dan in dwangbuis op met revolutionaire kreten. Daartussendoor is er genoeg te bekijken, maar slechts zelden ligt er een verhelderende verbinding tussen dat kijkspel en de tekst, of zelfs tussen de hoofdpersonages. Niemand wordt

door dit stuk werkelijk gegrepen. Men zit er gedistancieerd tegenaan te kijken, misschien ietwat overdonderd door die hele kermis op de achtergrond.

Voor de Duitsers mogen hier dan 'Hinweisungen' te vinden zijn naar hun eigen verantwoordelijkheid voor een minstens zo afgrijselijke tirannie, voor ons blijft eigenlijk alleen de overweging, dat dit stuk veertig jaar te laat is vertoond, wat de sociale waarheden aangaat die er in worden geuit. Zelfs de liedjes, die sterk aan Brecht doen denken, hebben hier niet de samenvattende functie als bij Brecht. Bij dat alles komt nog dat De Haagse Comedie de meer uitgesproken stukken tekst blijkbaar een tikje genant vond en die in muzikaal lawaai aardig verdoezelt.

Het volledig geldende excuus voor 'Die Ermittlung', dat de toneelvorm desnoods als schijnbaar uitgangspunt misbruikt mag worden om het (Duitse) publiek tot de werkelijkheid te brengen, gaat bij 'Marat, etcetera' niet meer op. Zeker niet buiten Duitsland.

JORIS DIELS hield de enorme malle-molen uitdrukkelijk in bedwang en dempte het geraas

van de opgesloten gekken duidelijk af. Misschien dat ook daardoor de toneelmagerte van de tekst zichtbaar bleef. Want er gebeurt helemaal niets in dit stuk, niet in een uiterlijke beweging en niet in een innerlijke ontwikkeling. De enige kapstok waaraan het is opgehangen is het ritme van het tot driemaal toe terugkeren van Marats moordenaars Charlotte Corday.

En de weinige substantiële tekst ging ook nog ten onder. Door inderdaad als een stotterende gek te spreken was die tekst niet goed te volgen bij Max Croiset, die Marat overigens lieflijk voortreffelijk trof en ging ze bij de rebel Roux, gespeeld door Wim van Rooij, helemaal de mist in. Ach, vele acteurs hanteren liever klanken dan betekenisvolle woorden op toneel. Het is in deze voorstelling opvallend wat de ras-actrice Anny de Lange vermag als Charlotte Corday, door een volmaakt zinloze tekst te moduleren van fluistertoon tot schreeuw. Haar grote scène komt als ze Marat gaat doden. Al wat haar ter beschikking staat zijn de namen van verzonnen samenzweerders. Zinloze namen, maar voor Anny de Lange klankrijk genoeg om de zaal ermee tot absolute stilte te dwingen. Brecht (Weiss' voorbeeld in vele opzichten) zou hiervan hebben gerild!

Dit verschijnsel is wel kenmerkend voor deze voorstelling. Er zijn klanken, bewegingen, muziek, maar er is vrijwel geen substantie. Elk stuk gaat de spelers na een aantal vertoningen vervelen. Dan is het doorzien. Ik maak me

(Zie verder pag. 7)

AVONTUREN MET KINDEREN

"k Wou ook eens alleen bij u zitten..." Een ieder, die met kinderen te maken heeft, weet dat er periodes zijn waarin het kind zich niet geheel en al eerlijk gedraagt en dat oneerlijke uit zich dikwijls op de meest voor de hand liggende terreinen van 't jokken en 't wegpakken van andermans eigendommen. Over dat laatste wilde ik nu een avontuur met kinderen vertellen.

Het jongetje Hans woont in een heel mooi en heel groot huis, is omringd met alle denkbare speelgoed, heeft een goed stel hersens, gaat elke vakantie naar zee en zee, resp. sneeuw, hij heeft een jonger broertje voor wie hij aandoenlijk goed zorgt en zijn maagje wordt elke dag weer ruimschoots gevuld. Hans heeft alleen geen ouders, die hun leven instellen op en richten naar hun kinderen. De moeder is vaak voor haar plezier op reis, de vader voor zaken afwezig. Kindermeisjes van alle leeftijden, bekwaamheden en ervaringen wisselen elkander snel af, want beide kleine knaapjes zijn niet zo gemakkelijk 'hanteerbaar' en men zou ook al een Mary Poppins moeten zijn om met succes de rol van vader en die van moeder te kunnen vervullen.

Op school merken we van deze huiselijke verhoudingen in bonte volgorde: knoop van een bloes, die er na een week nog af is, rafels aan de mouw van een trui, doorweekte schoenen van gister toen hij in de plassen speelde de volgende dag weer aan, hangerigheid, de ene dag goede resultaten, de volgende dag geknoei en iets wat ik later ben gaan noemen: uitdagen. Noem het persoonlijke trots, maar niets kon Hans er toe bewegen openlijk contact te zoeken door, wat anderen b.v. doen, op de speelplaats naast je te gaan lopen, te vragen of de tas gedragen mag worden of de jas in de kast gehangen, het willen helpen opruimen voor en na school en dergelijke.

Bij Hans niets van dit al. Wel was er sprake van

dat uitdagen. Soms uitte het zich in het hardop zeggen van een brutaal of een heel vies woord, waar je dan natuurlijk wel even op in moest gaan. Een andere keer was het een dermate smerige foutenboel inleveren, die mij de gedachte in gaf: hij heeft de sommen niet gesnapt, ik zal hem na school extra helpen. Maar dan bleek echter dat de sommen geen probleem betekenden en mijn in zijn oren domme vraag was dan: maar waarom heb je dan daarnet zoveel fouten gemaakt, jongen?

Zijn eergevoel gedoogde dergelijk optreden echter niet te vaak en spoedig bleek, welke wegen Hans toen ging bewandelen, om de extra aandacht te krijgen, waaraan hij zo'n behoefte heeft. Hoewel zijn vader zowel als zijn moeder (uit een latent schuldbesef?) van hun diverse reizen legio cadeautjes meenemen en Hans wat ballpoints, gometjes, blocnotes en linealen betreft rijk voorzien is, verdwenen zulke attributen plotseling van andermans banken. Er was iets in zijn houding dat mij Hans als de dader deed vermoeden en zeker bij zulke onschuldige gevallen staan ons genoeg foejjes ten dienste om de 'dief' er in te laten lopen, op discrete wijze.

Hansje tippelde er al heel snel in en nooit zal ik, hoe pathetisch dit klinken moge, de blik in zijn ogen vergeten toen ik hem toevoegde dat hij de hele week een half uur na school bij me moest blijven. Hans had zijn doel bereikt. De klas heeft nooit geweten wie de dader was en toen de kast, waarin zij hun kostbaarheden ter bewaring hadden afgegeven, door mij niet meer op slot werd gedaan, maar er daarna toch niets meer verdween, waren ze de zaak vlug vergeten. De halve uurtjes 'straf' waren genoeglijk en leerzaam voor mij en ik ben ijdel genoeg om aan te nemen, dat ook Hans er van genoten heeft.

D. R.-E.

IK denk er ZO over

Merkwaardig onderschrift

IN M. & W. van 25 december j.l. is een artikel opgenomen van O. Noordenbos over het concilie. Tot mijn verbazing schrijft de redactie daaronder, dat zij gemeend heeft dit artikel ongewijzigd te moeten plaatsen, hoewel zij het niet in alle opzichten met dr. Noordenbos eens is.

Ik vraag mij nu twee dingen af. Ten eerste of de redactie als regel alleen bijdragen opneemt, waarmee zij – en dan nog wel in alle opzichten – kan instemmen. Zo ja, hoe meent zij dit dan te kunnen rijmen met het beginsel van vrije meningsuiting, dat toch in een humanistisch blad onbetwist voorop moet staan? Zo nee, waarom dan deze intrigerende opmerking onder een stuk, dat ook zonder onderschrift kennelijk geheel voor rekening blijft van de daaronder vermelde auteur?

Ten tweede, wat in de uiteenzetting van dr. N. zozeer feitelijk onjuist is, dan wel zo ver van de aan het humanisme ten grondslag liggende denkbeelden en beginselen afwijkt, dat de redactie zich gerechtigd zou kunnen voelen om daarvan uitdrukkelijk afstand te nemen. Ik kan na lezing en herlezing van het onderhavige artikel daarin niet anders zien dan een interessante goed gefundeerde visie op het behandelde onderwerp. Een visie, die – naar ik dacht – in de kring van humanisten en hun geestverwanten vrij algemeen en terecht zal worden gedeeld. Ik wil de redactie uiteraard het recht op haar eigen mening niet ontzeggen, maar ik betwijfel of zij door het plaatsen van een onderschrift, dat in een blad van moderne katholieke signatuur niet zou misstaan, blijk geeft van een juiste opvatting van haar taak.

H. THESINGH

Inzender heeft zich verwonderd over het onderschrift van de redactie. De formulering 'hoewel zij het niet in alle opzichten met dr. Noordenbos eens is' impliceert allermint, dat de redactie het altijd, in alle opzichten, eens is met de geplaatste artikelen. Dit is een formule, die niet letterlijk genomen dient te worden. De reden van het onderschrift ligt in de laatste zin van het artikel: 'Daar ligt feitelijk de tragiek van een overleefde instelling die zich nog wel met goddelijk gezag bekleed aanmeldt'. Vanzelfsprekend heeft, wie dan ook de vrijheid, om de R.-K.-kerk als een overleefde instelling te beschouwen, maar indien geschreven wordt 'die zich nog wel met goddelijk gezag bekleed aanmeldt' dan spreekt hieruit een grote mate van onoverdraagzaamheid, die het ernstig nemen van de overtuiging van een ander uitsluit. Dit punt acht de redactie zo belangrijk, dat het onderschrift daarom werd geplaatst.

Redactie

'Vreemde' meningen in Tennessee etc. 2

DE heer O. Birman meldde op 25 december j.l. het bestaan van een wet in de staten Tennessee, Mississippi en Arkansas, die het onderwijs in de evolutieleer op bijbelse gronden verbiedt. Hij schrijft onder andere: 'Een onderwijzer, van welk niveau ook, die zich hier niet aan onderwerpt kan in de drie bovengenoemde staten worden aangeklaagd en bestraft'. De emeritus hoogleraar John Scopes, bioloog, uit Dayton, Tennessee, kritiseert uiteraard deze wet, niet op grond van het feit dat hij de evolutieleer juist acht, maar omdat hij, terecht, meent dat een man mag denken en onderwijzen wat hij wil. Kort na het lezen van Birman's stukje

Lezingen voor de radio

Zondag 23 januari, VARA, 9.45 uur: Libbe van der Wal 'Verven met water'.

Maandag 24 januari, AVRO, 16.45 uur: D. Roethof-Ensing 'Mensen die vergeten worden'.

Zondag 30 januari, 9.45 uur: C. Cabaut 'De boze boeman van de bewegende beelden'.

No 2 - 22 januari 1966

kreeg ik het boek 'De Biologische en Culturele Evolutie van de Mens', (Aula 217), in handen, een vertaling van 'Mankind Evolving', van de bioloog Theodosius Dobzhansky. Ook deze hoogleraar brengt (op blz. 20) die wet ter sprake. Hij schrijft dat ze in Tennessee nog steeds van kracht is, 'hoewel ze niet meer toegepast wordt'. Dit blijkt uit het feit, dat hij zelf de wet tweemaal heeft overtreden, zonder dat dit sancties tengevolge heeft gehad.

Belangwekkender is het te weten hoe de openbare mening in Tennessee over die wet oordeelt. Welnu, dat oordeel is niet gunstig. Dobzhansky vertelt: 'Een leraar, Scopes (!) geheten, werd (in 1925 te Dayton) schuldig bevonden aan de overtreding van een wet (... de inhoud kennen wij...), maar de hoon welke als gevolg van deze veroordeling allereerst over deze wet uitgestort werd, was zelf een vonnis van volkomen tegengestelde strekking.' Al met al valt het in de praktijk blijkbaar nogal mee.

A. JONKER

Tennessee... en rookmisère

'VREEMDE meningen in Tennessee' was voor mij slechts een bevestiging van hetgeen ik van mijn schoonzuster steeds hoorde. Jarenlang wonen in Californië deed haar alle illusies over een ruimdenkend Amerika verliezen; ze wilde er zelfs kranten die we haar wilden toezenden liever niet ontvangen, ze waren te ruim van inzicht, niet voor haar zelf, maar voor de burens!

En wat de 'rookmisère' betreft, dat is koren op mijn molen! Ik ben doorgerookt als ik naar een of andere vergadering ben geweest; ik ben altijd weer verbaasd dat velen de mond vol hebben over luchtverontreiniging door fabrieken, door uitlaatgassen, enz. en dan binnenshuis de lucht voor anderen verpesten door hun rookverslaving, onder het motto 'gezelligheid'. De eigen omgeving in het eigen gezin kan een grote kracht zijn! Als er thuis niet gerookt wordt door vader en moeder, valt het voor de opgroeiende kinderen niet moeilijk hun voorbeeld te volgen en de spot van anderen te verdragen. Dat weet ik uit ervaring.

J. F. JACOBS-ARRIËNS

'Het geluk bestaat hierin, dat men voor anderen leeft. En dit is duidelijk. In de mens is de behoefte aan geluk gelegd; derhalve is deze gewettigd. Als je deze egoïstisch bevredigt, d.w.z. als je voor jezelf rijkdom, roem, geriefelijkheid, liefde zoekt, dan kan het gebeuren, dat de omstandigheden zich zo ontwikkelen, dat het onmogelijk zal zijn om die verlangens te bevredigen. Ergo, deze verlangens zijn onwettig en niet de geluksbehoefte is onwettig. Welke verlangens kunnen dan echter altijd bevredigd worden, onafhankelijk van de uiterlijke omstandigheden? Welke? Liefde, zelfverloochening!

Tolstoj in 'De kozakken XX'
Vertaling P. Krug

Het beloofde land is overal, als de beloofde man er maar is.

Felix Timmermans

Anderen waarnemen en verstaan, helpt ons tot klaarheid te komen omtrent ons zelf.

Karl Jaspers

Wie het onverwachte niet verwacht, zal het nooit vinden.

Heraclitus

Aurora

heeft nu ook
een groeiende
verzekering
voor uitvaartkosten

Deze "Aurora-groep" is een verzekering waarbij het aanvankelijk verzekerde bedrag met 2% per jaar stijgt, terwijl de premie onveranderlijk is.

Vraagt inlichtingen
bij

n.v. Levensverzekeringsmaatschappij

Aurora

Stadhouderskade 1^a, Amsterdam

(Vervolg van pag. 6)

sterk dat die verveling hier heel spoedig zal optreden.

Ko van Dijk, dat moet gezegd, speelt De Sade uiterst helder en zegt z'n tekst imponerend. Eric van Ingen is een heel rake Omroeper, die telkens het tegendeel suggereert van wat hij moet zeggen en daarmee de navrantste momenten van deze voorstelling oproept. Ingeborg Elzevier verdient groot respect voor de ingeleefde manier waarop ze Marats vrouw Simonne brengt, bijna zonder tekst. De op Kurt Weill geïnspireerde muziekjes van Jurriaan Andriessen doen het heel goed, vooral omdat Georgette Hagoendoorn meezingt.

ADRI LAAN

Volgens **Mens en Wereld** van 11 december j.l. is
KRONIEK van Sint-Jansoog, Verslag van Zottenjan

'... een werkelijk origineel boek, ... waaruit
op elke bladzijde de doorleefde ervaring
spreekt...'

en is de auteur **J.M. Komter**

'...een der laatste volstrekt onafhankelijken
van geest...'

Bent u zelf ook al tot die ontdekking gekomen?

In iedere goede boekhandel verkrijgbaar. De prijs is f 6,50

ONZE NIEUWSTE UITGAVEN:

J.J. Buskes / Nico Rost e.a.

„DAAR GAAT EEN DOMINEE VOORBIJ“ f 6,50

Abel J. Herzberg

AMOR FATI vermeerderd met een speciaal voor
deze 5e druk geschreven Nawoord/Na twintig jaar f 5,50

Moussault-Amsterdam

ANNONCES

Friese heer, 62 jr., met eigen huis,
zoekt kennismaking met dame.
Brieven onder nr. M.W. 219 aan
het bureau van dit blad.

Wie heeft in Leiden of naaste om-
geving kamer beschikbaar voor 18-
jarig meisje, dat scheikunde gaat
studeren?
Brieven: Wijker, Alb. Agnesstraat 7,
Dordrecht.

„Opvoeding op het gebied der sexualiteit“

geschreven door Prof. Dr. A. C. Drogendijk, P. J. F. Dupuis (arts),
Prof. Dr. Ir A. F. van Leeuwen S.J., A. G. van Omme (arts), J. Ree-
horst, P. W. van der Vliet, Dr. J. J. A. Vollebergh, Prof. Dr. H. R.
Wijngaarden, Dr. R. Zijlstra. (Uitgave N.G.C.).

Verkrijgbaar bij het Centraal Bureau, bij voorkeur door storting en
overschrijving van f 1,50 op postrekening nr. 30 49 60 t.n.v. Humanis-
tisch Verbond Utrecht, met op het strookje de vermelding N.G.C.
nr. 22.

„VERANDEREND LEVENSBESEF“

samengesteld door Mevr. Hella S. Haasse, Ds. E. van Bruggen,
Prof. Dr. H. Freudenthal, Prof. Dr. T. T. ten Have, Ds. S. J.
Popma, J. Reehorst, Dr. C. Scharff O.S.A. en Prof. Dr. R. Schippers.

Uitgave Nederlands Gesprek Centrum.
Verkrijgbaar bij het Centraal Bureau, bij voorkeur door storting en
overschrijving van f 1,50 op postrekening 30 49 60 t.n.v. Humanis-
tisch Verbond Utrecht, met op het strookje de vermelding N.G.C.
nr. 28.

BEZITSVORMING

samengesteld door Dr. W. Albeda, Dr. A. van Biemen, Ir. G. J.
Braat, Drs. H. J. D. Dieters, Drs. J. M. Th. Loeffen, Dr. E. Nord-
lohne, Drs. A. W. H. J. Quaadvlieg, J. Reehorst en Drs. J. M. den
Uyl.

Uitgave Nederlands Gesprek Centrum.
Verkrijgbaar bij het Centraal Bureau, bij voorkeur door overschrij-
ving van f 1,50 op postrekening nr. 30 49 60 t.n.v. Humanistisch
Verbond, Utrecht, met op het strookje de vermelding: N.G.C. no. 27.

REKENSCHAP

**DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
voor wetenschap en cultuur,
wil een blad zijn voor de verdieping van de
humanistische overtuiging**

In het maartnummer o.a.

P. de Jong: Een randchristen over het H.V.
J. M. M. de Valk: Waarom ik mij geen zorgen maak over de
humanisten.
P. Spigt: Drie kanten van humanisme.

Abonnementsprijs:

f 9,50 per jaar (voor donateurs en de contribuanten van
Socrates en voor studenten f 8.— per jaar).
Het abonnement kan ieder kwartaal ingaan.

**HUMANISTISCHE STICHTING
SOCRATES
Postbus 114, Utrecht
Giro 582293**

het wonder

samengesteld door:

Drs. D. Braun O.F.M., P. N. Kruyswijk, Prof. Dr. G. A. Lin-
denboom, Ds. G. van Loenen, J. J. C. Marlet, zenuwarts, Drs.
J. G. van der Ploeg, Dr. D. H. Prins, Prof. Mag. Dr. E. C. F.
A. Schillebeeckx O.P., Ds. P. Simoons, Dr. I. Vijlbrief, Drs.
J. A. M. Weterman.
(Uitgave N.G.C. no. 26)

Verkrijgbaar bij het Centraal Bureau bij voorkeur door overschrij-
ving van f 1,50 op postrekening nr. 30.49.60 t.n.v. Humanistisch Ver-
bond, Utrecht met op het strookje de vermelding: N.G.C. nr. 26.

MENS EN KOSMOS

Gewijd aan de studie van godsdienst, wijsbegeerte en wetenschap
met hun grensgebieden, onder redactie van J. M. Hondius, Dr. H.
Groot, Mr. N. Kluwer, P. Krug en Dr. D. H. Prins.

Abonnementsprijs f 15,— per jaar (6 nummers). Losse nummers
f 2,50.

Vraagt toezending gratis proefnummer en catalogus van uitgaven op
geestelijk gebied bij de uitgever **N. KLUWER-DEVENTER**.

Ook verkrijgbaar bij de boekhandel.

Humanistische Correspondentiekring voor **huwelijkscontacten** op-
gericht door het Humanistisch Verbond, verleent bemiddeling bij
het leggen van contacten tussen personen, die een huwelijkspartner
zoeken.

Inlichtingen postbus 210, Utrecht, gaarne 30 cent aan postzegels
insluiten.